

Proč zkoumáme to, co zkoumáme? - Motivace psychologa k výzkumu a její etické souvislosti

Matěj Strítěský

Psychologický ústav FFMU, Brno

info@psychologon.cz

Článek se zabývá motivací vědce k výzkumu a zaměřuje se na otázku, do jaké míry může mít vliv na výsledky výzkumu důvod, pro který si vědec zvolil konkrétní téma. Článek předkládá příklady výzkumů, které se zaměřují na stejné téma (rovnost a nerovnost lidí), ale dochází k rozdílným výsledkům, což je dle mého názoru zapříčiněno právě odlišnou motivací autorů k výzkumu.

This article focuses on the motivation of a scientist to research. We discuss question, how are results of a research influenced by the reason for which a scientist choosed specific topic of research. The article provides examples of studies on same topics (equality and inequality of humans) with different results. In my opinion the difference is caused by different motivation of authors to research.

Klíčová slova: Motivace k výzkumu, kognitivní disonance, sebenaplnující se proroctví

Keywords: Motivation to research, cognitive dissonance, self-fulfilling prophecy

Co nás vede k tomu, abychom zkoumali to, co zkoumáme? Ve výzkumech většinou nenalezneme zprávu o tom, proč si vědec vybral k bádání zrovna tuto výseč oboru a ne jinou. Psát, že zkoumám dopad opuštěnosti dětí v dětských domovech na jejich sebehodnocení, protože již od školky jsem si rád hrál s dětskými hračkami a dětský domov mám za domem, se může zdát nepřiměřené a neodpovídající požadavkům na

vědeckou práci. Podle mého názoru je ale motiv vedoucí výzkumníka k volbě tématu proměnnou, která může výsledky naprosto zásadně změnit zejména v oblasti psychologie.

Vědec na počátku výzkumu formuluje hypotézy, které se bude v průběhu výzkumu snažit potvrdit, nebo vyvrátit, přičemž pravděpodobně předem předpokládá nějaký výsledek. Nicméně představa o tom, zda bude hypotéza přijata, nebo zamítnuta, není důvodem k zatracení daného vědce, protože rozhodující slovo budou mít v konečném důsledku data a nikoliv vědcovo přesvědčení. Chyba vzniká, pokud tato předběžná očekávání povedou ke zkreslení dat. Jev, kdy naše očekávání určují další vývoj věcí, se nazývá [sebenaplňující proroctví](#). V článku ukazují příklady tohoto fenoménu.

Výzkum v psychologii je specifický tím, že se (často) týká lidských bytostí a snaží se o nich vynášet obecné výroky. Vědec tak stojí před otázkou, která se vztahuje i k němu jako k lidské bytosti a týká se ho v něčem velmi obecném, jako je například osobnost, temperament nebo inteligence, přičemž tyto obecně formulované pojmy zasahují široké spektrum situací z reality. Pro badatele tak nejsou výsledky pouhými daty, ale jsou odpovědí na obecnou otázku mimo jiné o něm samém. Vzniká tak prostředí, které je pro vědce emočně nasycené (Výrost a Slaměník, 2009) skryté emoce jsou možnou příčinou zkreslení dat.

V průběhu výzkumu tak na každém kroku na vědce číhá kognitivní disonance, která způsobuje, že pokud člověk v jedné skutečnosti zaujímá dvě rozporná přesvědčení, tak vyvíjí aktivitu k odstranění této neshody (Festinger, 1957). V případě motivace k výzkumu kognitivní disonance nabývá podobu rizika, že získaná data budou v rozporu s výzkumníkovými předpoklady. Vědec pak bude stát před dilematem, zda jsou špatně data, nebo původní přesvědčení.

Riziko lze popsat následovně. Pokud data potvrdí výzkumníkovu emočně nasycenou představu o tom, jak má výzkum dopadnout, bude šťastný a může selhat v kritickém ověřování správnosti dat (např. předčasně přestane s jejich sběrem). Pokud data tuto představu vyvrátí, bude mu to nepříjemné a není jednoduší způsob, jak se tomuto

diskomfortu vyhnout, než se nevědomě dopouštět chyb v měření a odporující data považovat za chybná, nereliabilní, nebo je jednoduše přehlížet.

Ve výše uvedeném smyšleném výzkumu *Dopad opuštěnosti dětí v dětských domovech na jejich sebehodnocení* tak vědec může získat jiné výsledky, pokud jeho motivem k výzkumu bude subjektivně vnímané vlastní nízké sebehodnocení, které si odůvodňuje tím, že se mu rodiče v dětství málo věnovali, než pokud jeho motivem bude představa, že děti ze sociálně slabších rodin by jim měly být odebírány, protože ústavní výchova je po všech stránkách lepší než výchova v „nekvalitní“ rodině. Jestliže neznáme motiv vědce k volbě tématu, jsou pro nás v daném případě diametrálně odlišné výsledky výzkumů nevyřešitelnou záhadou. Může se zdát, že výše popsáný případ je absurdní a ve skutečném výzkumu se nikdy nevyskytuje. Níže uvedenými příklady se pokusím dokázat opak.

S myšlenkou, že výzkum v psychologii je zkreslen předsudky vědců, přichází v knize *Jak neměřit člověka* Stephen J. Gould (1998). V textu je předkládán názor, že výzkumy na poli věd o člověku jsou více než jiné zatížené kulturními předsudky. Často bývá citována Gouldova kritika Samuela J. Mortona, vědce první poloviny 19. století, vlastníka sbírky více než tisíce lidských lebek, polygenisty (zastávce přesvědčení odděleného stvoření lidských ras), který se zabýval rozdíly mezi lidskými rasami. Gould (1998) svou kritiku zakládá mimo jiné na rozdílných výsledcích mezi dvěma měřeními mozkové kapacity lebek, které provedl Morton. První měření bylo provedeno méně přesnou metodou využívající sušené bobule pepře a druhé přesnější metodou využívající olověné broky. Obě měření jsou od sebe vzdálena deset let (1839-1849), metodu měření pepřem jako nepřesnou označil sám Morton (vizte Gould, 1998). Gould poukazuje na to, že pepřem byly nepřesněji měřeny lebky lidí, jejichž skupinu považoval Morton za podřazenou, než lebky těch, které považoval za nadřazené. Sušené bobule pepře jsou v porovnání s olověnými broky několikrát lehčí a musí se tedy s lebkou déle třást, aby se v ní usadily. Gould předkládá názor, že Morton nebo jeho spolupracovníci nevědomě třásli s lebkami tu více a tu méně, aby naplnili svou představu o tom, že lidé nebyli stvořeni najednou, ale odděleně, a proto si přirozeně nejsou rovni.

Mortonův (1840) výzkum lze označit za více než to padesát let starý, poplatný své době, zatížený náboženskými představami a můžeme tvrdit, že dnes by nikdo nic podobného nepublikoval. Nicméně J. Phillippe Rushton se dopustil podobného zkreslení výzkumu svými články *The reality of racial differences: A rejoinder with new evidence* (1988) nebo [Thirty years of research on race differences in cognitive ability](#) (2005). Rushtonova práce dle našeho názoru slouží k podpoře jeho přesvědčení o podřazenosti Afroameričanů (o tom, zda Rushton skutečně toto přesvědčení zastával, se může čtenář přesvědčit např. z jeho přednášky [zde](#)).

Rushtonovy závěry jsou kritizovány např. Gery a Cryns (1995) dokazují, že pokud by korelace uváděné v Rushtonových metaanalýzách byly získány z náhodně vybraných výzkumů a ne z výzkumů zvolených Rushtonem, tak by podstatně klesly. Další kritiku jeho výzkumů, tentokrát z důvodu používání nevhodné metody srovnávání skupiny, nalezneme v učebnici *Critical psychology an itroduction* (Fox & Prilleltensky, 1997). Rushton ani jeho kritikové nám ve svých pracích, na rozdíl od Mortona, neposkytují popis toho, co je k volbě tématu výzkumu vedlo. Ale z rozdílnosti jejich výsledků (rozdílnost x nerozdílnost konstruovaných lidských ras v IQ) je zřejmé, že vedle sebe obtojí jen stěží.

Za další příklad díla ovlivněného předsudky autora lze prohlásit i Gouldovu knihu *Jak neměřit člověka*. Snaha bojovat proti tvrzení o nerovnosti lidí je zřejmá již ve věnování knihy (Gould, 1998, s. 5):

„Mým prarodičům, kteří přišli, snažili se a prospívali navzdory všem teoriím pana Goddarda.“

V přepracovaném vydání přiznává Gould zkreslení práce svým motivem k jejímu sepsání, když uvádí *„Moje původní práce (Gould, 1978) nepřesně udává průměr pro dnešní Kavkazce 85,3 [cm³ objemu mozkovny]. Důvod této chyby je znepokojivý, ale*

poučný. Tentokrát na můj úkor ilustruje sociální provázanost vědy a časté roubování předpokládaných výsledků na předpokládanou objektivitu ...“ (Gould, 1998, s. 97)

Gould je za svou nepřesnost (označovanou až za hraničící s úmyslným podvodem) posmrtně kritizován v článku [The Mismeasure of Science: Stephen Jay Gould versus Samuel George Morton on Skulls and Bias](#) (Lewis et al., 2011). Dle mého názoru se síla argumentů, které článek předkládá, nerovná senzačnosti, se kterou je prezentuje. Autoři se v něm navíc sami dopouštějí všeho, z čeho Goulda vůči Mortonovi obviňují. Pro tento článek je zajímavé ptát se, proč si skupina autorů za předmět svého výzkumu vybrala právě Gouldovu práci. Na jejich motiv poukazuje článek [Mismeasure for mismeasure](#) (Nature, 2011), který uvádí, že autorský kolektiv je spojen s univerzitou v Pensylvánii, kde se nachází sbírka Mortonových lebek, která byla kvůli Gouldovi zatížena spojením s rasismem. Lze se tak domnívat, že motivem výzkumu nemusela být čistě touha po poznání, ale i nepřiznaná snaha očistit velkou sbírku lebek od nařčení z rasismu, přičemž výzkum tento nevyřčený cíl naplnil.

V celém textu hovořím o motivaci autorů k jejich práci a působilo by pokrytecky, kdybych neuvedl můj motiv k volbě tématu. Je jím diskuze “nature versus nurture“ (spor mezi tím, do jaké míry nás určuje naše dědičná výbava a do jaké naše prostředí), kterou jsem vedl se svým známým. V rámci diskuze jsem se setkal s Rushtonovými články, argumentoval Gouldem a byl zaskočen výzkumem, který jeho závěry vyvrací. V odpovědi na otázku “nature versus nurture“ stojím na straně prostředí a uznávám, že vyznění článku zkreslil tento můj postoj. Odkazuji tedy na primární zdroje za účelem vytvoření si vlastního pohledu.

Zbývá nám otázka, jak se vyhnout nebezpečí zkreslení, které vychází z přesvědčení vědce o tom, jak by měl výzkum dopadnout. Tvrzení, že vědec by měl zkoumat pouze otázky, ke kterým nemá žádný vztah, je nesmyslné a nerealizovatelné. K předmětům našich studií máme chtět nechtět nějaký vztah a předpokládáme nějaké výsledky. Za neetické ve vědě o lidech považuji neuvedení svého motivu k výzkumu a především nepřipouštění si ho. Pokud vědcovy výsledky až příliš potvrzují výsledky jím očekávané, měl by zpozornět a

čtenáře o tom informovat. Jinak se nemusí jednat o vědu, ale sebenaplňující se proroctví, která mohou v některých oblastech výzkumu sloužit nebezpečným zájmům, např. k tvrzení o nerovnosti lidí. Měli bychom tedy své práce konfrontovat s názory jiných, a pokud nás kritika našich zjištění zasáhne v osobní úrovni, musíme si vyjasnit, do jaké míry děláme vědu a do jaké si utvrzujeme svůj pohled na svět.

Zdroje:

Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*, Stanford: University Press

Fox, Dennis a Isaac Prilleltensky (1997). *Critical psychology: an introduction*. London: Thousand Oaks.

Gorey, K. M., & Cryns, A. G. (1995). Lack of racial differences in behavior: A quantitative replication of Rushton's (1988) review and an independent meta-analysis. *Personality and individual differences*, 19(3), 345-353. doi: 10.1016/0191-8869(95)00050-G

Gould, S.J. (1998). *Jak neměřit člověka*. Praha: Lidové noviny.

Lewis, J. E., DeGusta, D., Meyer, M. R., Monge, J. M., Mann, A. E., & Holloway, R. L. (2011). The mismeasure of science: Stephen Jay Gould versus Samuel George Morton on skulls and bias. *PLoS biology*, (online). Dostupné z: <http://journals.plos.org/plosbiology/article?id=10.1371/journal.pbio.1001071>

Morton S.G. (1840). *Crania Americana: or a comparative view of the skulls of various aboriginal nations*. Bavarian State Library (online). Dostupné z: <https://play.google.com/books/reader?id=sBBCAAAacAAJ&printsec=frontcover&output=reader&hl=en&pg=GBS.PP1>

Nature (2011). "Mismeasure for mismeasure." *Nature*, (online). Dostupné z: <http://www.nature.com/nature/journal/v474/7352/full/474419a.html>

Rushton, J. P. (1988). The reality of racial differences: A rejoinder with new evidence. *Personality and Individual Differences*, 9(6), 1035-1040. doi: 10.1016/0191-

8869(88)90137-7

Rushton, J. P., & Jensen, A. R. (2005). Thirty years of research on race differences in cognitive ability. *Psychology, public policy, and law*, *11*(2), 235-242. doi: 10.1037/1076-8971.11.2.235

Výrost, J., Slaměnik, I. (2009). *Sociální psychologie*. Praha Grada.

Zdroj obrázku:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fa/Scientific_racism_irish.jpg